

TORDAI ZÁDOR

Ami a Korunkat nagyvá tette*

1

A *Korunkat* — ha jól emlékszem — 1941-ben kezdtem olvasni. Vagy inkább olvasgatni. Akkor tehát, amikor már tiltott irodalom volt. Visszagondolva, az évfolyamokat lapozgatva, sok ismerőssel találkozom. Egy valamire mindig jól emlékeztem, mert hatása különösen nagy volt. N. Ogyev regénye volt ez: *Kosztja Rjabcev Naplója*. (Az 1929-es évfolyamból.) Miért volt élmény ennek az olvasása? Mert a regényben egy más fiatalsággal, más iskolával, más világgal találkoztam, mint amelyet magam is ismertem, mint amilyenben éltem. Nem az alattvalókat nevelő, nem a diákokat bőbitában vagy egyenruhában vagy kötényben vagy „civilben”, de valamiben mindig és mindenképpen „járató”, nem a kötött tananyagot és a kötött fegyelmet az ifjú emberbe beleverő, az embert is megkötő iskola volt ez. Ismeretet nyújtó és gondolkodást követelő, az embert szabadságra formáló iskola volt, amelyben a diákok nem alárendeltek, hanem kollektívában élő szuverén „állampolgárai” voltak az iskolájuknak. Az Októberi Forradalom, a 20-as évek szelleme volt ez — mindenben ellentétes az intézményesítettséggel. Emberi alternatíva tárult fel előttem.

*

Mi tesz nagyvá egy folyóiratot? Azt hiszem, erre éppoly nehéz válaszolni, mint megmagyarázni, hogy miért szép egy vers, vagy miért jó egy regény. Akármit mondtunk is, valami kimondatlan marad. A magyarázat hálójából valami mindig kicsúszik. Olyasmi, amit fontosnak érzünk.

Meg sem próbálom jellemezni a *Korunkat*, meg sem próbálom jelentőségének okait magyarázni.

Sokat elárulhat azonban egy szerkesztőről az, hogy van-e az induló fiatal írók iránt érzéke, vagy nincs. Egy „befutott” író nagyságát méltatni: könnyű dolog. De meglátni az első verskötetben az induló tehetséget — akkor, amikor még semmi sem segíti az ítéletet, csupán a biztos szem —, ez mindennél árulkodóbb.

Minden folyóiratban felbukkanhat egy-egy induló tehetség — sodródva az írók tömegében. De aki sorozatosan észreveszi őket, aki többek útját egyengeti kritikával és még inkább úgy, hogy lapját megnyitja számukra, az már jó szerkesztő kell legyen.

Hogy Gaál Gábornak volt erre érzéke, hogy volt „szimata”, azt egész névsorral lehetne igazolni.

Jó példa lehet az, amit József Attiláról írt — még 1920-ban — egyetlen verse, *A tiszta szívvel* ürügyén. Egyetlen versből még nem lehet alkotójának jövőjét előre látni. De meg lehet ítélni a vers helyét az irodalomban. „Vegyen az olvasó egy verset, amely egy ember s ugyanakkor 5—6 év egy történelemből; egy, az idő

* Részlet az *Emlékezés és apológia* c. írásból.

antennáiból vett egyetemes hallomás és vallomás és híradás; egy egész élet és világ; egy nagy vers. És ritka találat vers-gizgajok végtelen magyar cserjéséből” — ezt mondja Gaál Gábor a versről. Helyéről az irodalomban pedig: „József Attila e ritka verséről ... még e sorok írója is sűrű oldalakat írhatna, s e sorok az újabbkori magyar irodalom történetének egy vezérfejezetét vezetnék be...”

Vagy vegyük azt, amit Illyés Gyula első verseskötetéről 1929-ben írt: „Illyés Gyula 21-néhány éves, s azt kell mondani róla, páratlan. Ez az első kötet és benne 50 igazi vers, ami ezen kívül még mai is.”

Hogy Gaál Gábor, hogy a Korunk indította el pályáján Nagy Istvánt, azt akárcsak egyetlen idézettel is fölösleges alátámasztani.

A sort folytathatnám; hasznosabb azonban kiegészítésképpen azt említeni meg, milyen biztos kézzel ítélte Gaál Gábor a már ismert nevű írók műveiről — azon melegében, ahogy megjelentek, és nem is egyszer szembeszegülve a kurrens kritika véleményével. Így történt ez Németh László regényével. Külön elemzést érdemelne az a mód, ahogy egyaránt értékelni tudta Déry Tibort és Veres Pétert — felül-emelkedve az urbánusok és népiesek szembenállásában.

Ezt a kritikusai és szerkesztői képességet maga az irodalmi élet teszi meg mérceinek. Enélkül hogyan lehetne egy folyóiratnak hitele? Mert ezáltal s így nyílik meg a lehetőség, hogy a folyóirat az irodalmi életet alakítani is tudja. A holnap irodalmának bábája, amikor kaput nyit a fiataloknak. A figyelő kritikával pedig az olvasók lelkébe viszi a jó (s az új) irodalmat. Ilyenkor „fogadják be” az írók a lapot, érzik azt sajátjuknak, ekkor tudják meghallani a kritikai szót is. A jó folyóirat formálja és alakítja az írók pályáját. Nem hiszem, hogy íróink pályája a Korunk nélkül ugyanaz lett volna, mint ami volt. Sokak, a legjobbak, a legjelentősebbek útja lett volna más. S miből áll össze az irodalom, ha nem ebből.

*

Mindig zavar, ha a Korunk évfolyamait „egységes” kötésbe szorítva-szűrkitve látom egy polcon állni: úgy érzem, nehéz, mint a kő, és halott. Igazabb, ha a kötések változó színűek (hasonlatosan a borítólapokhoz): így eleven és valóságos, így belelapozásra csábít a könyvespolcnyi sor. Egy folyóirat élete hasonlatos az embe-rehez. Állandó megújulás és folyamatos következetesség nélkül értéktelen.

A Korunk minden évfolyama könyvvé áll össze, „folyamregénnyé”. Mert a folyóirat 15 év során változott, s mégis mindig ugyanaz maradt.

1939-ben Gaál egy előadásában, az addigi munkára emlékezve, az 1926-beli *Beköszöntőre* hivatkozott „A lap ehhez a célkitűzéshez azóta is hű maradt. Általában véve — mint ahogy általánosító Dienes László célkitűzése is — a lap tényleg ezt csinálta évről évre, számról számra, oldalról oldalra. Ráébresztette olvasóit azokra a nagy problémákra, »amelyek elől egy igaz ember sem zárkózhat el«. A program is olyan volt, hogy következetesen megvalósítani csak állandó megújulás által lehetett. Mert változtak a problémák, és ugyanakkor gyökereik azonosak maradtak. „Az idővel nemcsak a kérdések természete, köre és tárgya változik el, hanem megváltozik a kérdések felvetésének módja. Megváltozik a kérdésszemléletünk.” Csak ezzel számolva lehet ugyanazért és ugyanaz ellen küzdeni.

Amikor Dienes László megindította a lapot, azokhoz szólt, „akik egy alkotó jövő eljövételét akarják”. Céljának azt tekintette, hogy „ráébressze az embereket azokra a nagy problémákra, amelyek megoldása nélkül nyugodt építő jövő el nem jöhet...” Sokoldalúságot és határozott célra törekvést ígér. Amikor Gaál bekapcsolódott a szerkesztésbe, majd egymaga folytatta ezt a munkát, éppen ezt a „vonalat” vitte tovább, és mert hű maradt hozzá, azért lett a Korunk egyértelműen marxista folyóirat.

*

Egy folyóiratnál nem azt kell megmondani, hogy kit s mit „képvisel” — ez mesterkéltséget és sematikus értékelés lenne —, hanem hogy milyen (irodalmi, társa-

dalmi) erők mozgását, azaz megjelenését, erősödését, milyen törekvések megfogalmazódását és megszerveződését segíti. Az, hogy mivel áll szemben és hogyan. Ettől függ a szerep, amit az irodalmi, a társadalmi életben játszik: mindennapi valósága.

Amikor Magyarországon minden moccanást, amely az akkori társadalom ellen irányult, rendőrcsizma próbált eltaposni, amikor sajtóperek sora védte a rendszert — elsősorban a marxista könyvek ellen —, akkor a Korunk hónapról hónapra állandó jelenvalósággal szükségképpen egyedüli értékű ellenpólus volt. Pusztá létével, tapintható folyamatosságával bizonyította, hogy más út is lehetséges, hogy *van* alternatíva. A fennálló világ állandó tagadását képezte minden cikkével, minden sorával, éveken át.

Nemcsak a lehetőség szimbóluma volt, hanem minden helyzetben meg is fogalmazta a más értelmű és célú megoldást. Egy másik világ (térben és időben még) távoli lehetőségeket hozta közel: „másként ejtette a szót”.

Vékony füzetei egy világgal szálltak szembe, és mindennapi ténnyé tették a marxizmus valóságát, a szocializmus lehetőségét.

A Korunk a magyar társadalmi élet egyik koordinátája volt tehát. Vagyis irányt és mércét jelentett. Folyamatos küzdelmével maga köré igyekezett mindenkit gyűjteni, aki szemben állt az akkori világgal, aki tiltakozott, aki lázadt, s mindüket a forradalomnak akarta megnyerni, egy új világ gondolatának. Lehetőségeket és irányokat sejtetve-mutatva mélyítette a lázadást, szélesítette a haladó erők frontját. Gondolkodó és érző emberek sokaságát készítette elő a jövőre — arra, hogy egy új és más jövőt minél többen vállaljanak, akarjanak, és azt majd jelenné is tudják formálni. A magyar baloldal fejlődése is más lett volna a Korunk nélkül, nemcsak a haladó irodalom. Egyszóval a folyóirat a szocialista irodalom és a szocialista valóság történelmi értékű előkészítője volt.

Ebben a szellemben volt célja — és tevékenységének alapja —, hogy olvasóit, az értelmiségieket főleg, de egyáltalán mindenkit a valósággal konfrontáljon. Gaál Gábor így ír erről: „Igen, komoly és remek játéknak nevezem, hogy 15 éven át akadtak itt, Románia e nyugati részén, ebben a picike vidéki országban, az igazi fény forrásaitól távol, munkatársak és olvasók, akik közösen, évről évre, hónapról hónapra összeadták erőiket ahhoz, hogy azt a kemény és áldatlan időt, amit ez a 15 év, minden nagy és vad erényeivel, tartalmaival, egész dadogó, dobogó világtörténelmi gépezetének működésével megragadják — egy, a magyar irodalomban eddig sohasem kultivált s a nagy külföldi irodalmakban sem igen található célkitűzéssel, amit egyszerűen és kimerítően, röviden és határozottan jelenkor-kutatásnak nevezek.”

Tény, hogy a falukutatás és az ebből kinőtt irodalom fontos fejezete volt a magyar társadalmi és irodalmi életnek. Tény, hogy e munka s törekvés igényét a Korunk fogalmazta meg, és első eredményei is a folyóiratban jelentek meg. És amit a Korunk ezen a téren csinált, az mindig több volt annál, ami Magyarországon történt — egyszerűen azért, mert a lap sohasem zárkózott a népies-urbánus ellentét celláiba. Számára város és falu egyazon valóság része volt.

*

Egyetemes törekvés fóruma volt, olyasmie, ami több volt, mint erdélyi. És ezért igyekezett mindenkit összefogni, aki ezt szólaltatta meg magyar nyelven. Ezért nyújtott teret az 1918—19-es forradalmak Moszkvától Clevelandig szétszóródott magyar emigránsainak. De ezt a szellemet közvetítette fordításokban és ismertetésekben is — minél szélesebben, minél sokoldalúbban. Ez a szellem volt az alapja annak, hogy a Korunk, noha „vidéki országban”, egy vidéki országokból összeálló Közép-Európában, a Duna völgyében jelent meg, mégis egyetlen tudott lenni (és meg tudott menekülni a provincialitástól is). Összmagyar lap volt és európai.

„Számolni kellett a magyar nyelvterület sajátos, egymással ellentétes adottságaival, olvasóközönségével s ugyanakkor az értelmiségiek élrétegeivel is, melyek

színvonalat kívántak és alaposságot. Számolni a magyar betű egész háztartásával, az épp adott magyar és külföldi folyóirat-kultúrával. Számolni úgy, hogy a haladás valóban következetes, magyar és európai arcvonalán is meglegyen a helyük.” Így Gaál Gábor. És mert számolt mindezzel, meg is volt a helye a folyóiratnak.

*

A Korunk szinte állandóan perben áll az *Erdélyi Helikkonnal*. Sokoldalú viaskodás volt ez, szinte mindenre kiterjedő. Gyakran mondják, hogy míg a Helikon szépet, művészt, a Korunk csupán elveket követelt, s a minőség másodlagos volt számára. Pedig ez a kép hamis. Bizonyítja ezt például egy vita, amely 1935-ben pattant ki. A Helikon felhördült egy cikk miatt — a *Nyugatban* jelent meg —, egy cikk miatt, amelyben a Korunk egyik munkatársa (a lap szelleméhez híven) éppen a színvonalat és a minőséget kérte számon az erdélyi magyar irodalomtól, és erre hivatkozva mondott kemény bírálatot sokakról. A vita gyújtópontjában a provincializmus állott, látszólag ez volt a Helikon körét érintő kritika alapvádja. Amikor a Nyugat maga is állást foglalt, ugyancsak a vidékiesség ellen szólt. És Babits volt az, aki a Korunk álláspontját győzelemre vitte. Nyíltan kimondta, hogy magas mércét felállítani nem támadás, hogy az erdélyi magyar irodalom felnőtt már, és csak ártalmára lehet a babusgatás. Provincializmusról is volt szó cikkében, „regionális szemléletről” és érzékenységről. De Babits kiváló érzéssel megsejtette, hogy ez nem minden. Ő csak okokra utal, de valójában a lényegre érinti: „Megmaradt az erdélyi írókban a védekező kollektivitás szelleme, az az összetartás, mely nem annyira irodalmi, mint politikai közösségeket szokott áthatni, s mely tagjainak minden támadás ellen védelmet biztosít. S minthogy ebben az összetartásban nem az irodalmi érték, hanem az erdélyiség a döntő tényező, a kritika könnyen támadásnak minősül.”

„Védekező kollektivitás”: ez a kifejezés telitalálat. Amikor a vidéki szellem — szentségtörésnek minősítve — minden bírálatot elutasít, azért teszi ezt, mert minden produkciót a közösség értékének tekint, mert minden alkotót a közösséggel azonosít. Csak így tud egy nyomasztó (helyzeti) fölényben levő központtal — a metropolissal — szemben védekezni. A vidék így állítja önmagát azzal a fővárossal szembe, amely minden értéket felszív, és ezzel eleve versenyképtelenné teszi őt.

Valószínűleg érvényesültek ilyen reflexek a Helikkonnál is. Lényegében azonban másról, többről volt itt szó.

Az Erdélyben élő magyarok nem „vidéken” éltek. Budapesttől határ választotta el őket, így ez a metropolis nem vagy alig tudta felszívni a tehetségeket. A másik főváros — Bukarest — viszont román volt. Nem a vidéki helyzet ellen védekezett a Helikon. A kiszolgáltatottság, a hátrányos helyzet a nemzetiiségi létből eredt. Az erdélyi magyarokra nehezedő nemzeti elnyomás szülte és jelentette.

A „védekező közösség” a nemzetiiség volt, és ez volt az azonosítás alapja is. E védekező közösség eszmevilága mi lehetett más, mint nemzeti ideológia? Ez pedig megkövetelte a megfelelő mitológia kifermálását.

Minden nemzeti mítosz a múltban találja meg „anyagát”. A nemzetiiségi magatartás is ebből kellett merítsen. Az akkori, „múlt-irodalomban” éppen ilyen nemzeti-és nemzeti eszmevilág fogalmazódott meg. És természetes volt az is, hogy e mítoszvilág központi fogalma a történelmi egységet alkotó Erdély lett.

A Helikon fokozott érzékenysége, türelmetlensége ebből a helyzetből fakadt, és nem egyszerűen provincializmustűnet volt. Nem azért láttak mindenben sérelmet, mert az a „vidéket” érte; hanem mert (felfogásuk szerint) az elnyomott nemzetiiséget.

Így aztán amikor a Korunk elmarasztalta a Helikont — akár csak a provincializmus bűnében is —, alapjában véve a nemzeti-nemzeti magatartással és eszmevilággal fordult szembe: végső soron a nemzeti kérdés radikális megoldásáért küzdött.

*

Amikor az Erdélyi Helikon magát erdélyinek nevezte, ezzel el is akarta határolni magát, vagy inkább azt mondanám: körülhatárolta magát. Gaál és a Korunk ezzel közvetlen formában — tehát az országhatárok adta részlegesség keretei között — az egész romániai magyarság vállalását szegte szembe: „Transzilvánián kívül még igen nagy számban él a magyarság Romániában.” És: „... hamis az az irodalom is, amely a romániai magyar élet régióját csak Transzilvániára szűkíti.” Mert ha így tesz — mondja Gaál —, „összefogás helyett eloszt”. Ennyiben a Korunk álláspontja még jelenthetne nemzeti-nemzetiségi magatartást is — csak éppen tágabb határokat vonva. Amde ugyanabban a cikkben, amelyből idézek, Gaál Gábor többet is mond: „A magyar irodalmiság egészében a romániai magyar irodalom maga ugyancsak partikularizmus.” Amikor Gaál a romániai magyar irodalmat az egész magyar irodalom részének tekinti, más irányban, de ismét csak „átlépi” a helikoni szemlélet határait, és éppen ezzel helyezi a romániai nemzetiségi kérdést is tágabb — reális — keretek közé.

Ha a Korunk a nemzetiségi kérdéstről ír, nemcsak a romániai elemzi, hanem a jugoszláviait, a csehszlovákiait is, és beszél a zsidókérdésről is. Foglalkozik a nemzetiségek közötti érintkezéssel általában, és megpróbál elvi elemzést nyújtani.

(Ilyen, hasonló a Korunk „gyakorlata” is. Mert kik, mely országbeliek írtak számára? Magyarországról például Déry Tibor és Illyés Gyula, József Attila és Radnóti Miklós, Csehszlovákiából Fábry Zoltán és Egri Viktor, Jugoszláviából Sinkó Ervin — és még folytathatnám a nevek felsorolását. És ez így volt, mert a Korunknak „magyar, romániai és kelet-európai kötelezettségei” voltak.)

De visszatérve: a Korunk tehát a nemzetiségi kérdést nem a mindenkori és egymást kiegészítő „partikularis egységek” alapján és keretei között látta. És joggal. Mert ez nem romániai vagy csehszlovákiai, vagy magyarországi kérdés; mert ez a mi számunkra közép-európai, és szükségképpen az. A valóság parancsa szerint ilyen. De hogy Gaál Gábor is így láthatta, annak oka az, hogy marxista módon kereste a megoldást. Egy jövőbeli szocialista átforgalmazás szemszögéből, tehát abból, amely minden határ lerombolására törekszik, amely önmagát annyira tudja megvalósítani, amennyire áttöri a földrajzi és más jellegű határokat.

„Aki figyelemmel kísérte a lapot, nem hallomásból ítélkezett fölötte, megállapíthatta, hogy mindig a realista humanizmus egyetlen következetes magyar nyelvű orgánuma volt. Mindig azt hirdettük, hogy a történelem a tervezés korában jár, s a világ berendezése az értelemre tartozik. Tudományideálunk, a társadalomtudomány elvetett mindenféle mítoszt. Még a magyarságmítoszokban sem hittünk. Mindig azt mondtuk: az életünket azokkal együtt kell megoldanunk, akikkel együtt élünk.” Ezeket Gaál Gábor 1940-ben mondta.

A közös dolgok rendezését túlságosan gyakran képelték el részleges keretek között. Túlságosan gyakran vélték, hogy ez a román—magyar vagy szlovák—magyar viszony külön-külön való rendezését jelentheti. Minden ilyen elképzelés azonban önámítás volt és lesz mindig. A Korunk az Ady Endre és József Attila által megfogalmazott gondolatot nem tördelte szét, hanem egészében hirdette. És tette egyetlen valóságos módon: a társadalom forradalmi átforgalmazására gondolva. A nemzetiségi kérdés társadalmi forradalom által és alapján való megoldása szükségképpen az összefonódottan élő nemzetek közös vállalkozásaként tétéleződött.

A forradalom internacionalista szelleme — vagy helyesebben: ilyen szellemű forradalmisága — tette lehetővé, hogy meglássa, mi a nemzeti kérdések megoldásának tényleges útja, mik a közös dolgok közösen történő intézésének tényleges — vagyis közép-európai—Duna-völgyi — méretei.

A Korunk szelleme és gyakorlata mögött egy évszázados gondolat lappangott, ez vált — néha kimondatlanul, néha kimondottan — törekvéssé és követelménnyé. Gondolat, amelyet az 1848-as közép-európai forradalmak egyik legrokonszenvesebb, de mindenképpen legélesebb szemű egyénisége, N. Bălcescu fogalmazott meg, s amelyet később — túlságosan későn — vállalt Kossuth is: a dunai népek összefogásának, az őket szétválasztó, mindenkit kalodába záró határok lerombolásának, a közös hon, a közös ország megteremtésének gondolata, törekvése, igénye ez.

A Korunk a dolgok súlya következtében lett olyan folyóirattá, amely a nemzeti kérdés megoldásának útját jellegével is illusztrálta, függetlenül attól, mennyire nyíltan fogalmazódott meg a lapban e megoldás gondolata, mennyire hirdette Gaál Gábor írásban is a Bălcescu által nyitott perspektívát.

Szükségképpen következett ez a közép-európai nemzeti kérdés társadalmi valóságából, valamint a szocialista megoldás igényéből.

A Korunk ebben is a forradalmi megoldásért harcolt: ezt szegezte szembe a mítoszokkal.

2

Ebben az időben — a harmincas évek elején — Gaál Gábor mind határozottabban törekszik egy osztályharcos álláspont kialakítására és a folyóiratban való érvényesítésére. Az általa „tiszta osztályvonal”-al jelzett proletár álláspont érvényesítése is ezt szolgálta volt. Kétségtelen, hogy legközvetlenebbül (ha nem is a legmélyebb hatással) épp itt tör be és érvényesül a „partikuláris” szemlélet, az arra épülő balosság, sőt szektaszellem. De itt is érezhető marxi szellemű nézeteinek hatása. Mindaz, ami Gaál gondolatvilágában egyetemes jellegű marxizmus volt, nem lehetett és nem is volt hatástalan az osztályvonal megfogalmazásának módjára sem. Meggyőzően mondja Tóth Sándor kitűnő tanulmányában, hogy Gaál sohasem zárkózott teljesen a „partikuláris vonal” börtönébe. Mindig — még a szektás szakaszt jelentő 1930—35-ös években is — több volt, mint amit a marxista korszellem jelentett. Igaza van Tóthnak, amikor így ír: „Az 1930—33-as évfolyamok tartalmi elemzése során kibontakozó kép azt mutatja, hogy a korabeli marxizmus szintjét képviselő alapon rendszeresen visszatérő refrénként sorjáznak a korlátokat feszegető, sőt túllépő, a szektás és a dogmatikus nézetekkel gyakran nyíltan polemizáló írások, az alkotó gondolkodás sokszor máig érvényes mondanivalót hordozó termékei.”

A Korunk tehát még ezekben az években is több volt, és más is volt, mint a kor szülte „tiszta osztályvonal”.

Nem hiszem, hogy tévedek, ha azt mondom, hogy az 1930—35 között uralkodó „vonal” Gaál számára sokban idegen lehetett.

1939-ben, visszatekintve a Korunk tevékenységére, Gaál a következőket mondotta: „Mi nem titkoljuk el hovaállásunkat. Ebben az álláspontban mindent értelmünk kellett. A végleges kiértékelés éveit voltak ezek, s túl a válságon: a megtalált szintézis felmutatása. Természetesen most is csak szellemiekben, de ekkor sem egyoldalúan, annyira nem, hogy bár még nem vonult fel uralomra a hitlerizmus, a Korunk máris felismerte, hogy az emberi haladást visszaverők rohamaival csak a haladás irányába tartozó összes szellemi csoportok bevonásával lehet szembe szállni. A népi arcvonal eszménye a Korunkban igen mély... Azt is akarom ezzel mondani, hogy a kérdésszemlélet 1930 óta — ismét az idők jegyeinek keresése miatt — lényegében nem módosult.”

A népfront gondolatának ilyen visszavetítése egyben azt is jelenti, hogy a népfrontkorszak beköszöntével a Korunk és Gaál már szabadabban mozog, nem szorítja már annyira a kor ruhája. Természetesebben olvad egységbe minden, amit képvisel, amire törekszik. Azért volt ez így, mert az antifasiszta harc követelményei és az 1930—33. évi németországi kudarcok tanulsága alapján létrejött népfronttaktika tágabb teret nyújtott az egyetemes forradalmi törekvés érvényesülésének is. És ne feledjük: a forradalmi-politikai tevékenység volt az a terület, ahol a népfrontszellem érvényesültével a szélesebb szemlélet Gaálnál is teret kapott. Ami egyben szélesebb alapot képezett a filozófia belüli marxi szellem izmosodása számára. Mondottam, hogy a népfront vonala tágabb teret nyújtott az egyetemes szemlélet számára. Viszonylagosan fogalmazok, mert a népfronttal mégsem ez a szemlélet vált valójában uralkodóvá: a népfront alapján véve csak a „partikuláris tendencián”

belül érvényesülő taktikai lépés volt. Ami egy érveit több annak megmagyarázásához is, hogy Gaál dogmatikus és balos vonásai ekkor sem tudtak eltűnni. Ne feledjük: „a kor marxizmusa” még jó ideig nem tör ki az osztályelmélet szűk, korlátozott változatának börtönéből.

*

Említettem már, hogy amennyire igaz az, hogy Gaál Gábor formálta a Korunkat, annyira igaz ennek fordítottja is. Mégpedig a folyóirat egész idejére. A szerkesztőnek állandóan figyelnie kellett a munkatársak szavára, a Korunk baráti köreinek véleményére, szinte minden előfizetőére. És különösen az illegális kommunista pártok álláspontjaira, tevékenységére. Ezek összhatásában alakult ki a lap arculata. Konfliktusok, ellentmondások nem voltak ritkák, voltak hatások, amelyek egész idő alatt a szektásságot erősítették, Gaáltól („természetes” magatartásánál) merevebb vonalat követeltek. Hogy csak kettőt említsek: a 30-as évek elején a magyarországi kommunisták — szinte ultimátumszerűen — igénylik a szakítást Kaszákkal és körével. 1939-ben pedig Méliusz József vádolja Gaált azzal, hogy „trockistáknak” ad teret a lapban, sőt „trockista ünnepi számot” adott ki. Szakítást, változtatást követelt ő is, saját kapcsolataira hivatkozva és a lap elhagyásával „érvelve”.

Ezen hatások összességéeként és a szerkesztő álláspontja alapján lett valósággá, hogy a folyóirat széles fronton közvetítette a marxizmust, és ez a marxizmus ugyanakkor, amikor a kor marxizmusa volt, egyben (Gaál jóvoltából) mindig több is volt, szélesebb is volt, mélyebb is volt annál. Megfordítva pedig: ennek a munkának a során erősödtek Gaál felfogásán belül azok a vonások, amelyeket a kor jellemzőinek tekinthetünk: a „partikularizmus” fokozatos, de mindig részlegesnek maradó érvényesülésének.

KÓSA LÁSZLÓ

Kalotaszeg ösvényein

A Körös és a Szamos vízvázalasztójára nem tudott fölkapaszkodni a nagyváradi—kolozsvári vasút. Alagutat fúrtak neki az építők. Csak a személyvonat áll meg az alagút melletti kis állomáson, Sztánán. A nemzetközi gyorsból alig egy pillantásra látni az állomástól nem messze álló különös, magas tetejű épületet, kevesen tudják, hogy ebben a kicsiny kastélyban, a Varjú-várban hosszú esztendőig élt és dolgozott Kós Károly. Ide s még inkább a messzebb hegyoldalba épült tanyára jött nyugodni és teremteni: regényt és történelmet írni, rajzolni és tervezni, innen járt Kolozsvárra szerkeszteni és szervezni. Ha fölkapaszkodott tanyáján felül a hegytetőre, fél Erdély hegycsúcsait, a Mezeszt és Gyalui-havasokat látta, s körül a völgyekben sok-sok falut, Kalotaszeget. Kicsiny, gyönyörűsége vidéket, melynek java értékeit ő tette a magyar művelődés becsült kincsévé.

Kalotaszeg felfedezése 1885-ben kezdődött. Élt Bánffyhunyon egy házaspár. A férj Gyarmathy Zsigmond hajdani honvédtiszt, a városban és a megyében számos cím, rang és megtiszteltetés birtokosa. Felesége Hory Etelka, a népszerű íróasszony, szakadatlan ontotta a beszélyeket, népies tollrajzokat, regényeket, szinte valamennyiben a kalotaszegi tájat, az ott élő embereket, birtokos urakat, tiszteleteseket, parasztokat rajzolván. Persze ezek az írások nemigen ütötték meg az irodalom mér-